

## **DĖL 1918 M. VASARIO 16 D. AKTO POLITINĖS GALIOS\***

*ČESLOVAS LAURINAVIČIUS*

Straipsnyje aptariama Lietuvos nepriklausomos valstybės genozė bei raida, remiantis ne tik tradiciniais istorijos mokslo metodais, bet ir geopolitiniu bei politologiniu rakursais. Toks bandymas nėra naujas. Kadaise panašiai Lietuvos valstybingumo problemą bandė spręsti Stasys Šalkauskis, tokiu būdu siekęs praplėsti refleksijos apimtį. Straipsnyje bandyta identifikuoti Vasario 16 d. akto politinę galią kaip tam tikrą permanentinį dydį.

Lietuvių išsivaduojamajam judėjimui atsitraukus nuo unijinių (universalijų) tradicijų ir įgavus etnocentristinį pobūdį, prasidėjo procesas, atvėręs ambivalentinę perspektyvą – ne vien polonizmo dominavimo LDK teritorijose įveikimą, bet ir prielaidų sudarymą Rusijai ar Vokietijai įsigalėti tose teritorijose. Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje susiformavo objektyvios prielaidos Lietuvos nepriklausomai valstybei – kaip pusiausvyrai tarp Lenkijos, Vokietijos

---

Česlovas Laurinavičius - humanitarinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas.

© Česlovas Laurinavičius, 1998

Straipsnis įteiktas redakcijai 1998 m. vasario 25 d.

Straipsnis parengtas pagal prancšimą Lietuvos istorijos institute tarptautinėje konferencijoje *Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės deklaracija 1918 metų Rytų Europos kontekste: bendrumai ir ypatybės* (1998 02 12-14).

jos ir Rusijos. Šio proceso etapą formaliai fiksavo 1918 m. vasario 16 d. aktas, iškėlęs visų Lietuvos gyventojų pilietinio apsisprendimo (arba anot S.Šalkauskio, „kultūrų sintezės“)<sup>1</sup> principą. Tačiau judėjimas etnocentrizmo link nesustojo, ir Lietuvai iki valstybės nepriklausomybės teko išgyventi kontraversiškus pangermanizmo ir panslavizmo viešpatavimo metus. XX a. pabaigoje Lietuva kaip nepriklausoma valstybė atsikūrė jau naujomis geopolitinėmis aplinkybėmis. Tačiau, atrodo, kad 1918 m. vasario 16 d. fiksuoti principai savo galios neprarado.

Iš principo etnografinės Lietuvos nepriklausomybės idėja reiškė buferinę valstybę tarp Rusijos, Lenkijos ir Vokietijos. Neabejotina, kad pagrindinė tokio varianto prielaida buvo lietuvių modernus nacionalinis judėjimas bei to judėjimo geopolitinė orientacija, fiksuojama nuo XIX a. antrosios pusės, konkrečiai – nuo „Aušros“ laikraščio pasirodymo. Toji orientacija liudijo atsiribojimą nuo unijos su Lenkija, t.y. reiškė konfliktą su lenkais bei atsisakymą buvusių LDK rusiškų teritorijų Rytuose, t.y. – Baltarusijos<sup>2</sup>. Galima spėti, kad tokios orientacijos dėka tikėtasi mažiausiai dvigubo efekto: pirma – susilpninti Rusijos spaudimą etnografinės Lietuvos atžvilgiu ir antra – įgyti atsvarą plintančiai polonizacijai, ypač Vilniuje.

Žinoma, toks savotiškas kompromisas su Rusija būdingas ne tik lietuviams, bet ir kitoms modernioms tautoms vakarinėje imperijos dalyje. Ir apskritai galima sakyti, kad modernūs nacionaliniai judėjimai Rusijos pakrašty reiškė ne tik bendrą demokratėjimo procesą, bet ir savotiškus konjunktūrinius sandėrius – vieno engiančiojo su engiamuoju prieš kitą engiantįjį. O visa tai kartu paėmus reiškė ypatingą geopolitinį judėjimą į Vakarus be aiškesnės sustojimo ribos, judėjimą, kuris galų gale atvedė į globalinį karinį Rusijos susidūrimą su germaniškoms imperijomis. Karas savo ruožtu atvėrė savarankiškumo perspektyvą tų imperijų valdomoms tautoms; perspektyvą, kuri didžia dalimi rėmėsi demokratinėmis idėjomis plėtote. Tačiau kadangi minėto tautų judėjimo santykis su demokratija buvo prieštaringas, karas nepanaikino ir naujos „šventosios sąjungos“, tai yra, naujo kompromiso tarp Rusijos ir Vokietijos galimybių. Būtent to kompromiso paieškose – kurių ženklai apčiuopiami jau nuo 1915 m. – pastebimas ir Lietuvos klausimo kristalizavimasis, o 1917 m. išryškėja esminiai Lietuvos perspektyvos parametrai.<sup>3</sup>

Vokietija, nors ir okupavusi visą etnografinę Lenkiją bei Lietuvą, susidūrė su dilema: arba ji leidžia atgimusiai Lenkijai plėtotis į Rytus, t.y. apimti ir LDK teritorijas su Vilniumi, bet tokiu atveju praranda ne tik efektyvaus įsitvirtinimo Lietuvoje galimybę, bet galbūt ir ryšį su Rusija, arba, pasinaudojusi lietuvių konfliktu su lenkais, Vokietija Lenkijos plėtočiai priešpastato Lietuvą su Vilniumi, bet tokiu atveju ji prisiima sau naštą, suponuotą lietuvių ginčo su lenkais.

Kadangi ir Rusija iš principo nenorėjo sutikti su Lenkijos plėtotė buvusiose LDK teritorijose, ryškėjo bendras Vokietijos ir Rusijos interesas išlaikyti Lietuvą kaip balansą Lenkijai. Tik – kokios formos balansą?

Lietuvai – arba tiksliau lietuviams – ši situacija taip pat reiškė dilemą: arba jie ir toliau stiprina antipolonistinę nuostatą ir taip sudaro prielaidą Lietuvoje įsitvirtinti Vokietijai (eventualiai Rusijai), arba pasistengia nesudaryti minėtos prielaidos, pereidami nuo konfrontacijos prie pilietinės konsolidacijos paieškų su Lietuvos lenkais.<sup>4</sup>

1918 m. vasario 16 d. aktas, skelbiantis Lietuvos nepriklausomybę lietuvių etnografinėje teritorijoje, bet reikalaujantis nepriklausomybei visų gyventojų išrinko Steigiamojo Seimo sankcijos, formaliai ne tik fiksavo geopolitiškai sąlygotos Lietuvos valstybės projektą, bet ir pademonstravo maksimalias lietuvių pastangas pasiekti projektuojamoje valstybėje pilietinį apsisprendimą. Taigi Vasario 16 d. aktas iš tikrųjų suponavo nepriklausomą Lietuvą – tarp Rusijos, Vokietijos ir Lenkijos. Tačiau konkrečioje politinėje situacijoje tas aktas buvo glaudžiai susijęs su kitu Lietuvos Tarybos dokumentu, priimtu 1917 m. gruodžio 11 d. ir sudarančiu prielaidą Vokietijai prisijungti Lietuvą.<sup>5</sup> Tą sąsają liudija subtili diplomatija, vedama Lietuvos Tarybos iš vienos pusės, ir Vokietijos – iš kitos. Vokietijoje buvo politikų, manančių, kad lietuviai, net ir priėmę vasario 16 d. aktą, laisvai Steigiamojo Seimo sankcijai nesiryš ir nuo Vokietijos paramos poreikio niekur nepabėgs, o pasauliui tokia parama atrodys kur kas padoriau nei tiesmukiškas pajungimas. Tačiau garantijos, kad tuometinėje Lietuvoje buvo neįmanoma pilietinė konsolidacija ir, vadinasi, neįmanomas eliminavimas prielaidų Vokietijai plėtotis Lietuvoje tuomet taip pat nebuvo. Todėl Vokietijoje vyraujanti nuomonė buvo laikytis 1917 m. gruodžio 11 d. koncepto. Tuo tarpu Lietuvos Tarybos diplomatija iš esmės rėmėsi nuostata, kad ryšys su Vokietija neišvengiamas, nors ir pavojingas, todėl vasario

16 d. aktas turėtų padėti tramdyti Vokietiją. Taigi abi pusės balansavo tarp laisvo apsisprendimo principo ir sandėrio. Galima tik spėti, kad jeigu Taikos konferencijoje būtų dalyvavusios visos didžiosios valstybės, Lietuvos klausimas, matyt, būtų fiksuotas tarp gruodžio 11 ir vasario 16 d. konceptų.

Tačiau pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, Vokietija ir Rusija iškrito iš didžiojo valstybių koncerto. Labai susilpnėjo Lenkijos plėtimąsi į Lietuvą stabdančios jėgos. Antra vertus, išaugo Antantės valstybių įtaka, kuri buvo reikšminga, tačiau nepakankama, nes veikė regioną ne betarpiškai, o daugiau dėka tam tikrų geopolitinių konceptų. Pagal vieną iš jų – britaniškąjį – buvo siekiama iš Rytų Pabaltijo valstybių – tarp jų ir Lietuvos – sukurti elastingą buferį, kuriuo būtų kuo greičiau sugrąžintos į didįjį koncertą Rusija (eventualiai net bolševikinė) ir Vokietija.<sup>6</sup> Pagal kitą – prancūziškąjį barjero konceptą buvo siekiama konservuoti legetimios Rusijos interesus, o Rytų Pabaltijo valstybių ir visų pirma Lenkijos pagalba sudaryti permanentinį spausdimą ir bolševikams, ir Vokietijai.<sup>7</sup>

Antantės Aukščiausioje Taryboje buvo sutarta tik dėl Rusijos teisių konservavimo, ką, be įvairių pareiškimų liudijo 1919 m. AT nubraižytos demarkacinės linijos. Tų linijų kompleksas primintų savotišką šliužą, stabdantį bei praleidžiantį vieną ar kitą judėjimą priklausomai nuo jo krypties ir tikslo. Pavyzdžiui, pagal 1919 m. liepos 26 d. vadinamąją Fosho liniją Lenkija gavo teisę išstumti bolševikus iš Rytų Lietuvos. Tačiau pagal tų pačių metų gruodžio 8 d. liniją Lenkijos plėtojimasis Lietuvoje jau traktuotas tik kaip laikinas.<sup>8</sup> O 1920 m. liepos 9 d. sprendimai Spa konferencijoje liudijo, kad ir Antantės šalyse Lietuva matoma kaip nepriklausomo buferio tarp Vokietijos, Lenkijos ir Rusijos galimybė. Pagal Spa sprendimą Lenkija privalėjo atitraukti savo kariuomenę už gruodžio 8 d. nustatytos linijos, o Vilnių su Rytų Lietuva perduoti lietuviams. Tokia rokiruotė turėjo paneigti bolševikų judėjimo į Vakarus motyvą ir sudaryti prielaidas tarptautinei konferencijai Londone, kurioje galimas dalykas Lietuvos valstybingumas būtų konstitutizuotas didžiųjų valstybių autoritetu.

Sumanymas sužlugdo iš dalies dėl lietuvių pozicijos. Vietoje Spa sprendimo jie pasirinko formulę: „Raudonoji armija negali sustoti“ ir sutiko, kad ji okupuotų Vilnių.<sup>9</sup> Taikant Gruodžio 11 d. ir Vasario 16 d. konceptų analogijas, lietuviai rinkosi pirmąjį, t.y. atidavė Lietu-

vą Sovietinės Rusijos įtakai, tikėdamiesi, kad po to, kai sovietai palauš Lenkijos įsigalėjimą Rytų Lietuvoje, pavyks išstumti ir pačius sovietus, remiantis, beje, ir iš jų gauta Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo deklaracija. Tačiau tokia diplomatija nepadėjo kurti pilietinės visuomenės Lietuvoje ir tolimo lietuvių nuo vasario 16 d. idealo. Antra vertus, ji prieštaravo Antantės planams – ne tik buferio, bet juo labiau barjero konceptams. Tuo pasinaudojusi Lenkija užgrobė Vilnių ir atkirto Lietuvą nuo bolševikinės Rusijos.<sup>10</sup>

Faktiškai nepriklausoma Lietuvos valstybė išliko, tačiau ji nebuvo stabili nei iš išorės, nei iš vidaus. Lietuvių politikai pagrindinę grėsmę siejo su tuo faktu, kad Lenkija sugriovė Lietuvai geopolitiškai būtiną jėgų pusiausvyrą.<sup>11</sup> Lietuvius taip galvoti, beje, skatino ir Vokietija, ir Rusija, kurios buvo iš principo nepatenkintos lenkišku barjeru. Dėl minėtų aplinkybių Lietuvoje įsispyravo totali orientacija į tai, kad lenkiškas barjeras būtų sugriautas. Tos orientacijos simboliu tapo Vilniaus išvadavimo misija, kuri giliai įsiskverbė į lietuvių sąmonę ir tapo esmine jo valstybinio identifikavimosi prielaida. Taigi atrodytų, kad Vasario 16 d. aktu suprojektuotai geopolitinei erdvei atstatyti susitelkė galingos jėgos. Tačiau bešališkam stebėtojiui jau buvo aišku, kad toje erdvėje nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas tapo nebeįmanomas, nes nepriklausomybei reikėjo visų gyventojų išrinkto Steigiamojo Seimo sankcijos. Tiesa, liko gruodžio 11 d. variantas, tačiau tarpukariu aiškėjo, kad tas variantas jau suponavo ne diplomatinio balansavimo galimybę, kaip 1918 m., bet nesuvaldomą pangermanizmo arba panslavizmo išsiveržimą.

Kai 1939 m. spalio pradžioje sovietai ėmė šantažuoti Lietuvos vyriausybę, reiklaudami įsileisti Raudonosios armijos bazes ir už tai pasiūlė Vilnių, vyriausybė jau negalėjo galvoti apie pasipriešinimą, kadangi toks žingsnis tikriausiai tautoje nebūtų buvęs suprastas adekvačiai.<sup>12</sup> Tautai įskiepytas geopolitinis įvaizdis tapo politiškai nekontroliuojamas. O įsileidus bazes paaiškėjo, kad išnyko bet kokios nepriklausomybę saugančios pertvaros, ir netrukus iš Lietuvos liko tik administracinis vienetas didelėje imperijoje – maždaug toks, kokį 1917 m. gruodžio 11 d. įsivaizdavo patys radikaliesi pangermanistai.

Nepriklausoma valstybė galėjo atsikurti tik po to, kai visam pasauliui tapo aišku, kad Lietuvoje veikia demokratija. Taigi šandien galima sakyti, kad vasario 16 d. akto idėja realizavosi, o ilgas

80 metų trukęs lietuvių tautos kelias reikštų kelią į Vasario 16-ąją. Tad kokias išvadas galime daryti iš turimos istorinės patirties?

Naujųjų laikų Lietuvos valstybingumo specifiką lėmė unikali geopolitinė jėgų pusiausvyra. Tačiau Lietuvos pavyzdys taip pat liudija, kad toji pusiausvyra – nors ir labai galingas veiksnys – gali reikštis neapibrėžtai ir neapčiuopiamai, jeigu nesusidaro tą pusiausvyrą užpildanti ir cementuojanti pilietinė visuomenė. Lyginant geopolitinį ir visuomeninį veiksmus, prioritetą reikėtų suteikti pastarajam. Nes Lietuvos patirtis rodo, kaip geopolitinis laukas mažą tautą gali padaryti savo paties įkaite, intrigų tarp didžiųjų valstybių objektu, kaip jis gali skaldyti tautą, skatinti joje avantiūrizmą bei demagogiją ir pagaliau ilgam demoralizuoti. Turint omeny tokią patirtį, kur kas labiau norėtųsi matyti Lietuvą ne kaip buferį tarp didžiųjų valstybių, bet kaip sudėtinę demokratinio pasaulio dalį.

### NUORODOS

<sup>1</sup> Šalkauskis S. *Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema* // Židinys 1938 – Nr. 5-6 (Perspausdinta – Proskyna, 1991. – 5).

<sup>2</sup> Laurinavičius Č. *Jonas Basanavičius as the Symbol of Modern Lithuanism* // Vilnius. Lithuanian, Literature, Culture, History, 1992 Winter.

<sup>3</sup> Stražas A. *The Land Oberost and its Place in Germany's Ostpolitik, 1915 – 1918* // *The Baltic States in peace and War 1917 – 1945.* – London 1978. – P. 43-62.

<sup>4</sup> Lopata R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914 – 1918 metais* // Lietuvos atgimimo studijos. Nr. 9. – Vilnius, 1996.

<sup>5</sup> *Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917 – 1918* // Sud. A. Eidintas ir R. Lopata. Vilnius, 1991. – P. 206-224.

<sup>6</sup> Hovi O. *The Baltic Area in British Policy 1918 – 1921.* – Helsinki, 1980.

<sup>7</sup> Hovi K. *Cordon sanitaire or barriere de l'Est?* // *The Emergence of the New Franch Eastern European Alliance Policy 1917 – 1919.* – Turku, 1975.

<sup>8</sup> Laurinavičius Č. *Politika ir diplomatija Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai.* – Kaunas, 1997. – P. 80-132.

<sup>9</sup> Žr.: *The Unknown Lenin. From the Secret Archive.* Ed. By R. Piper. – Galt University. Press, New Haven, 1996. – P. 85-88; Laurinavičius Č. *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis.* – Vilnius, 1992. – P. 143-152.

<sup>10</sup> Žr.: Champonnois G., Schramm T. *Francuska misja woskowska na Litwe 1919 – 1921* // *Lituanio – Slavica Posnaniensia studiaHistorica IV 1990*; Urbaniak G. *Franch involment in the Polish – Lithuanian disput 1918 – 1920* // *Journal of Baltic Studies.* – 1985. – Nr. 1.

<sup>11</sup> *Ministrų kabineto deklaracija, skaityta Seime Vasario 25 d. 1927 m.* // Lietuva. – 1927 m. vasario 26 d. – Nr. 46.

<sup>12</sup> *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939 – 1940.* Dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1993. – P. 67-98.

*Summary***REGARDING THE POLITICAL POWER OF THE  
DECLARATION OF FEBRUARY 16, 1918**

In this article the genesis and development of an independent Lithuania-state is being discussed not only on the basis of the traditional methods of historical science, but also in respect to both geopolitical and politological points of view. Such an attempt is not new. At his time, Stasys Šalkauskis tried to solve the problem of Lithuanian self-dependence in a similar way, as if he was seeking an extension in the volume of reflection. (The article by Stasys Šalkauskis titled "Lithuania's Geopolitical State and the Problem of the Lithuanian Culture" is meant here; it was published in "Židinys", spring issue, 1938). Heretofore, at that time the maximum retrospect reserve embraced and limited itself to 20 years. Nowadays, it seems reasonable to discuss the problem of the independent Lithuania-state, although, in a retrospect of 80 years.

At a time when Lithuania's Liberation Movement receded from the unionist (universal) traditions and the ethnocentric character was acquired, the process, which was commencing an ambivalent perspective, started. It was aimed at proving victorious not only over the domination of polonism in the territories of LGD (Lithuanian Grand Dukedom), but also at conveying sum of preconditions for Russia, eventually – Germany, to superintend over these territories. At the end of the Great World War I the aforementioned process had reached the stage when the material preconditions, concerning the independent Lithuania-state, emerged – to composed itself as a balance between Poland, Germany and Russia. This stage was formally delineated in the Declaration of February 16, 1918. It had elevated the principle to civil self-determination (or according to S. Šalkauskis "the synthesis of cultures") of the whole Lithuanian population. Yet, the movement toward the ethnocentrism did not halt, and Lithuania, on its way to independence, had to go through the tragic years of pangermanism and panslavism domination. Therefore, no sooner than the end of the XXth century did Lithuania have its independence restored in the new geopolitical circumstances. Furthermore, it seems that the principles established in the Declaration of February 16, 1918 have not lost their power.